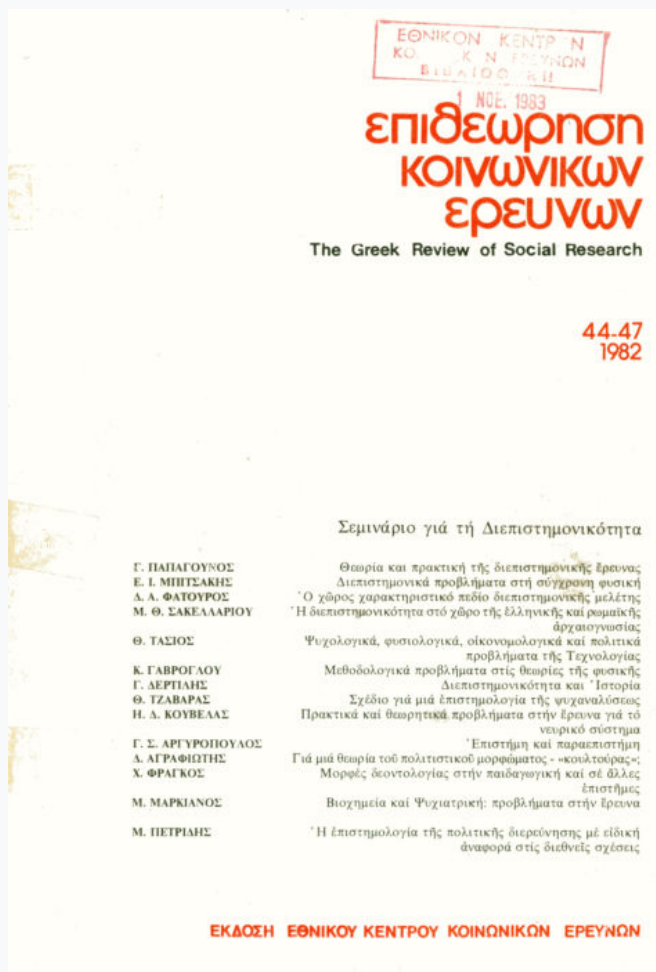

The Greek Review of Social Research

Vol 44 (1982)

44-47

Ο χώρος χαρακτηριστικό πεδίο διεπιστημονικής μελέτης

Δημήτρης Α. Φατούρος

doi: [10.12681/grsr.526](https://doi.org/10.12681/grsr.526)

Copyright © 1982, Δημήτρης Α. Φατούρος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Φατούρος Δ. Α. (1982). Ο χώρος χαρακτηριστικό πεδίο διεπιστημονικής μελέτης. *The Greek Review of Social Research*, 44, 26–34. <https://doi.org/10.12681/grsr.526>

Ὁ χῶρος χαρακτηριστικό πεδίο διεπιστημονικῆς μελέτης

Δημήτρης Α. Φατούρος *

Ἡ παρουσίαση πού θά επιχειρήσω σκοπό ἔχει νά καταγράψει συστηματικά τούς τρόπους τῆς ΔΕ* στήν ἀρχιτεκτονική καί τά σχετικά προβλήματα καί στηρίζεται ιδιαίτερα σέ συγκεκριμένες περιπτώσεις καί στήν πρακτική καί ὄχι σέ γενική καί θεωρητική ἀνάλυση. Θά προσπαθῆσω νά δείξω πῶς παρουσιάζονται μερικές ἀπό τίς βασικές σχέσεις καί δυσκολίες τῆς ΔΕ καί τίς *ιδιαιτερότητες* τῆς ΔΕ στήν ἀρχιτεκτονική. Ὅ,τι θά συζητήσω ἀφορᾷ στήν ἀρχιτεκτονική, ὅπως ὀρίζεται ἀπό ἕνα κτήριο, μιά γειτονιά, ἕνα περιορισμένο οἰκιστικό σύνολο. Δέν συζητῶ τήν κλίμακα τῆς πόλης καί τά χωροταξικά φαινόμενα.

Ἡ ἀρχιτεκτονική εἶναι μία κατηγορία ὀργάνωσης τοῦ χώρου πού διαμορφώνει καταστάσεις κοινωνιοοικονομικές. Ἡ σωστή διατύπωση πρέπει νά εἶναι ὅτι διαμορφώνει καταστάσεις πολιτισμοῦ. Αὐτή δείχνει τήν κρισιμότητα τοῦ ἔργου τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου κατασκευάζει, μέ τήν πῶ ἀκριβή ἔννοια: Ὅχι μόνο κτίζει ἀλλά καί σκάβει ἢ συγκεντρώνει χῶμα, φυτεύει δένδρα, γεμίζει νερό, ἀφήνει μικρότερες ἢ μεγαλύτερες ἀποστάσεις ἀνάμεσα στά κτήρια, κατανέμει τό ὕψαιθρο κτλ. Ἐπειδή ἡ λέξι «κατασκευάζει» μπορεῖ νά προκαλέσει σύγχυση καί νά περιορίσει τή σημασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δράσης, ἄς κρατήσουμε τή διατύπωση «διαμορφώνει».

Εἰδικά, ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου στήν ἀρχιτεκτονική, ἂν ἐπιμείνουμε στήν κατανόηση τῆς δραστηριότητάς της, θά διαπιστώσουμε ὅτι, μέ κάποιο ὄριο ἢ σύστημα ὀρίων, ἐπιτρέπει λίγο ἢ πολύ ἢ δέν ἐπιτρέπει ἢ προτρέπει, μέ τρόπο ἀκριβή ἢ ὄχι, ὀρισμένες ἀνθρώπινες σχέσεις καί καταστάσεις, π.χ. μαζεύονται πολλοί ἢ λίγοι ἄνθρωποι, ἀλλάζουν στάση, ἐπιτίθενται, γράφουν, ὑπακούουν.

Γι' αὐτούς ὄλους τούς λόγους ἕνας (φιλόδοξος) ὀρισμός τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μπορεῖ νά εἶναι ὅτι εἶναι ἡ *χωρο-κοινωνική* ἐπιστήμη, πῶ σωστά ἀντιληπτικο-κοινωνική.¹ Ἐπειδή ὁ ὅρος ὑποφέρει γλωσσικά, μποροῦμε νά τόν διορθώσουμε καί νά γίνει *κοινωνιο-αντιληπτική* ἐπιστήμη. Ἡ θεωρία τοῦ χώρου,

* ἀρχιτέκτων, Πολυτεχνική Σχολή Α. Π. Θεσσαλονίκης

* ΔΕ: Διεπιστημονικό-ἢ, Διεπιστημονικότητα, Διεπιστημονική συνεργασία.

1. Φατούρος, Δ.Α., *Ὄργάνωση τοῦ χώρου καί γεωμετρική ὀργάνωση*, Θεσσαλονίκη, 1979. « Ἀπό

σέ δ,τι έχει σχέση με τήν αρχιτεκτονική, είναι άλλοι σχηματισμένη με ίκανοποιητική πληρότητα και άλλου δέν υπάρχει διόλου ή σχεδόν διόλου.

Συστηματική διερεύνηση έχει από καιρό αναπτυχθεί, κυρίως στην τεχνολογία και τήν ιστορία, ιδιαίτερα τήν ιστοριογραφία. Σχηματίζεται σιγά σιγά στις πιό κοινωνιο-ψυχολογικές πλευρές της και στη σωστή, καθαρά ιστορική πλευρά. Στην πρακτική τής αρχιτεκτονικής ένα σοβαρό μέρος στηρίζεται σε συσσώρευση «έγχειρημάτων» πού επαναλαμβάνονται πολλές φορές, με τή μορφή ενός *έτοιμου τρόπου*, ενός *παραδείγματος*, ενός λιγότερο ή περισσότερο σύνθετου *στερεότυπου* ή ομάδας στερεότυπων. Τήν ανάγκη τής θεωρίας τήν διαπιστώνουμε όταν ένας χώρος, μία εγκατάσταση χώρου, δέν είναι, όπως περιμέναμε, αποτελεσματική ή όταν πρέπει νά αντιμετωπίσουμε κάποια καινούργια ανάγκη. Όταν, δηλαδή, *αχρηστευθεί*, λιγότερο ή περισσότερο, ένα στερεότυπο με τό όποιο επιχειρούμε τήν οργάνωση του χώρου. Τότε νάχνουμε σε διάφορες κατευθύνσεις, πού συχνά έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό: Λύνουν ένα μέρος μόνο του προβλήματος. Αυτό, όπως είναι γνωστό από τή θεωρία λύσης προβλήματος, διευκολύνει τή λύση, αλλά βέβαια πτωχώνει τή λύση ή/και τήν αποπροσανατολίζει. Παραδείγματα: Λύνουμε μόνο τό πρόβλημα τής διατήρησης ενός ιστορικού χώρου χωρίς νά λυθούν παράλληλα και «συμπίπτοντα» προβλήματα οικονομίας του χώρου ή τό αντίστροφο. Ένα άλλο: Λύνουμε τό πρόβλημα τής δυσκολίας τής κατανάλωσης ενέργειας, περιορίζοντας τις απώλειες θερμοκρασίας ή συγκεντρώνοντας ενέργεια από τόν ήλιο, αλλά δέν λύνουμε τό πρόβλημα τής κοινωνικής οργάνωσης του χώρου, ή πιό ειδικά όποια κοινωνιο-αντιληπτικά προβλήματα προκύπτουν. Ο αρχιτέκτονας τή λύση κατά ένα μέρος ή όχι του προβλήματος επιχειρεί πολύ συχνά με τή βοήθεια πού δίνει ή καταγωγή τής αρχιτεκτονικής από τις καλές τέχνες: Άξιολογεί αυθαίρετα κάποιες ανάγκες σε βάρος άλλων ή βρίσκει ώραιοπαθές καταφύγιο, συνήθως σε βερμπαλιστικούς άφορισμούς.

Και στη μιά και στην άλλη περίπτωση, ό αρχιτέκτονας ενεργεί ανάλογα με τήν καινούργια ανάγκη, άλλοτε μόνος του και άλλοτε με τή βοήθεια κάποιου άλλου επιστήμονα, πολιτικού μηχανικού, μηχανολόγου, οικονομολόγου κ.ά. Αυτή είναι μιά όρατή ΔΕ.

*

Στήν *καθημερινή επαγγελματική δραστηριότητα* τά πράγματα είναι, όπως πάντα, πιό απλά. *Προγραμματικά*, ό αρχιτέκτονας δουλεύει μαζί με άλλους επιστήμονες. Σε μερικούς συνδυασμούς αυτό γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε δέν γίνεται φανερό ότι πραγματοποιείται ΔΕ δουλειά, π.χ. με τόν πολιτικό μηχανικό και τόν οικονομολόγο. Πολύ συχνά, στις απλές καθημερινές εφαρμογές *υποδύεται* τόν άλλο επιστήμονα.

Έκτός από ελάχιστονες δυσκολίες, τεχνικές, οικονομικών σχέσεων και διαπροσωπικές, ή *συνεργασία* τους είναι σε τέτοιο βαθμό προγραμματισμένη, ώστε άποτελεί ένα επαναλαμβανόμενο στερεότυπο, τό ίδιο, όπως και ή κατάσταση χώρου πού μελετούν. Αυτό είναι και ή βασική προϋπόθεση. Τό παράδειγμα

δέν χρειάζεται να αλλάξει, τουλάχιστο τόσο ριζικά, ώστε να άχρηστευθεί. "Όταν δέν είναι πιά κατάλληλο, τότε άντικαθίσταται ή από τήν αντίστοιχη έρευνα, πού δέν γίνεται στό πεδίο τής καθημερινής πρακτικής, ή από μία «εϊσαγόμενη» λύση-παράδειγμα. Ή λύση τότε είναι ίσως καινούργια στην έπαγγελματική πρακτική, αλλά δέν είναι στην έρευνητική πρακτική. Σέ όρισμένες περιπτώσεις ή λύση δέν είναι καινούργια στην έπαγγελματική πρακτική σέ χώρες μητροπολιτικές ή πρωτογενούς παραγωγής τεχνολογίας. Τότε, ΔΕ πραγματοποιείται για τήν προσαρμογή τής καινούργιας λύσης. Αύτή όμως είναι πίο πολύ καθημερινή πρακτική παρά έρευνα. Τίς περισσότερες φορές σ' αύτή τήν κατηγορία ΔΕ τόν κύριο ρόλο έχει ό άρχιτέκτονας. Γι' αύτούς τούς λόγους είναι σωστό άν πούμε ότι ή άρχιτεκτονική, και εύρύτερα ή όργάνωση τού χώρου, είναι πεδίο καθημερινής ΔΕ πρακτικής και έρευνας.

Μέ βάση τή γενική αύτή εικόνα, θά έπιχειρήσω μία άνάλυση και κατάταξη όρισμένων ζητημάτων πρώτα τής ΔΕ γενικότερα, πού έχουν άμεση εφαρμογή στην άρχιτεκτονική, και μετά τής ΔΕ σέ συγκεκριμένες άρχιτεκτονικές περιπτώσεις.

*

Ποίο μπορεί να είναι τό άντικείμενο τής ΔΕ πάνω στό όποιο συμπίπτουν δύο ή πίο πολλές έπιστήμες;

Μία τεχνική.

Μία μέθοδος.

Μία πληροφορία ειδική, κάποια συγκεκριμένη «γνώση» μιās έπιστήμης. Πώς, π.χ., συμπεριφέρονται στίς τάδε συνθήκες οί ήλικίες α, β; Τί συνέβη στην ιστορική εξέλιξη στά φαινόμενα γ και δ κάτω από τίς ε, ζ συνθήκες; Άπό τίς τρεις αυτές περιπτώσεις, ή σχετικά πίο εύκολη περίπτωση ΔΕ είναι ή χρησιμοποίηση μιās τεχνικής από μία άλλη έπιστήμη. Ή χρησιμοποίηση, π.χ., τής στατιστικής για τή μέτρηση τής έσωτερικής κυκλοφορίας σ' ένα νοσοκομείο.

Άλλά μία τεχνική έχει συχνά άνάγκη από κάποια έπεξεργασία για να γίνει κατάλληλη όταν χρησιμοποιείται έξω από τήν περιοχή πού γεννήθηκε. Αύτή είναι ή πρώτη δυσκολία, πού σέ πολλές περιπτώσεις ξεπερνιέται σχετικά εύκολα. Δυσκολία παρουσιάζει ή διαπίστωση τής καταλληλότητας τής.

Ή δεύτερη δυσκολία: Μία τεχνική μπορεί να άμφισβητείται από τούς έπιστήμονες τής έπιστήμης τής καταγωγής της, από όλους ή από όρισμένους άνάλογα μέ κάποια κατευθυνση ή άποψη τους. Πώς θά γίνει τότε ή διαπίστωση και ή έπιλογή ότι ή α ή β τεχνική είναι χρησιμοποιήσιμη στην άρχιτεκτονική; Είναι μία γενικότερη έρώτηση, γιατί ισχύει και για τήν τεχνική και για τή μέθοδο και για τήν ειδική πληροφορία. Ό άρχιτέκτονας πού κάνει τό δάνειο τό πίο πιθανό είναι ότι δέν είναι σέ θέση να έλέγξει

α. τή νομιμότητα ή τήν καταλληλότητα τού δανείου τής τεχνικής ή τής μεθόδου πού χρησιμοποιεί, και

β. άν υπάρχουν άλλες δυνατότητες, άλλα δάνεια.

Ή γενική μορφή τής δυσκολίας μπορεί να είναι αύτή: Πόσο έποπτεύει ένας έπιστήμονας τίς δυνατότητες πού έχει να χρησιμοποιήσει τεχνικές και μεθόδους από άλλες έπιστήμες.

Στήν περίπτωση πού ή βασική συγκρότηση τής έπιστήμης πού χρησιμοποιεί μία άλλη έπιστήμη — ένα δάνειο — δέν έχει συγγενικά στοιχεία μέ αύτή,

τότε ο ΔΕ συντονισμός είναι δύσκολος ως αδύνατος. Συχνά χρειάζεται ένας τρίτος «διαπραγματευτής» ή συν-τονιστής να πάρει μέρος, ή από τήν ίδια τήν επιστήμη του δάνειου ή από αυτή που χρησιμοποιεί το δάνειο ή από άλλη συγ-κενική στή μία ή τήν άλλη επιστήμη.

*

Ἡ ΔΕ πραγματοποιείται μέ δύο χαρακτηριστικούς τρόπους:

1. Μέ άλλους επιστήμονες, δηλαδή μέ φανερή τή χρησιμοποίηση μιᾶς άλλης επιστήμης.
2. Χωρίς άλλους επιστήμονες, δηλαδή χωρίς τή χρησιμοποίηση φανερά άλλης επιστήμης. Ἡ ἄλλη επιστήμη είναι «ένσωματωμένη». Στήν ἀρχιτεκτονική, π.χ., οἱ ἀποφάσεις γιά τίς χρήσεις, γιά ὅ,τι λέμε λειτουργικές ἀνάγκες, εἶναι ἀποφάσεις κοινωνιολογικές, οἰκονομίας, ψυχολογίας. Νά χωρᾶνε, π.χ., τόσοι καί ὄχι τόσοι, νά ἐπικοινωνοῦν αὐτοί καί ὄχι ἄλλοι, νά εἶναι ἰδιωτικός ὁ χώρος.

Καί στόν ἕνα τρόπο καί στόν ἄλλο, οἱ δυσκολίες μπορεῖ νά εἶναι πολλές ἢ λίγες, ἢ ποσότητα τῶν ἑτεροεπιστημονικῶν στοιχείων μικρή ἢ μεγάλη καί ἢ καταλληλότητα τους πλήρης ἢ ἀνύπαρκτη.

Στόν πρῶτο, παρουσιάζονται δυσκολίες πρόσθετες ἀπό τήν ἐπικοινωνία τῶν ἐπιστημῶν μεταξύ τους, ἀπό τή γλώσσα τῆς ἐπιστήμης καί τίς διαπροσωπικές σχέσεις.

Στόν δεύτερο, τέτοιες δυσκολίες δέν ὑπάρχουν. Θά ἔλεγα ὅτι ὑπάρχουν «λανθάνουσες δυσκολίες». Νά μήν ρωτήσω τόν σχετικό ἐπιστήμονα, γιάτί ἢ θά μου ἀλλάξει τήν ἀξιολόγηση, ἢ θά μου καθυστερήσει τή μελέτη, ἢ δέν θά καταλάβει, ἢ γιάτί ἐγώ (μόνο) ξέρω. Ἐκτός, ἀσφαλῶς, ἀπό τίς (πολλές) περιπτώσεις πού δέν ἀναγνωρίζω σέ ἄλλη ἐπιστήμη ἀρμοδιότητα.

Ἄν ἡ ἀρχιτεκτονική εἶχε προσδιορίσει καί εἶχε ἀξιολογήσει τήν ἀξιοπιστία τῶν ὀπτικῶν καί ἄλλων ἀντιληπτικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ χώρου — γι' αὐτό εἶναι κοινωνιο-αντιληπτική ἐπιστήμη — τότε, ἴσως, θά ἦταν πιό ἐπιτομη νά ζητηθεῖ συχνότερα τή ΔΕ καί στά ἐνσωματωμένα ΔΕ στοιχεῖα-μέρη.

*

Στήν καθημερινή ἐπαγγελματική πρακτική πάντοτε καί λιγότερο ἢ περισσότερο στήν εἰδική ἐπαγγελματική πρακτική καί στή θεωρητική-ἐρευνητική ἢ ΔΕ περνάει ἀρκετά συχνά μέσα ἀπό τά στερεότυπα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου. Τά στερεότυπα δίνουν δά:εια, ἑτεροεπιστημονικά στοιχεῖα, λιγότερο ἢ περισσότερο ἀποτελεσματικά. Βέβαια, αὐτό προϋποθέτει μία κοινή ἀπόφαση γιά τό τί ἐπιχειρεῖται καί τό ποῖο εἶναι τό στερεότυπο. Ἐνα στερεότυπο μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ ἀπό τήν ἐπιστήμη πού ἀνήκει ἢ προέρχεται ἀλλά νά χρησιμοποιεῖται ὡς δάνειο, ὡς ἐνσωματωμένο ἑτεροεπιστημονικό στοιχεῖο, χωρίς νά ἀλλάξει ἢ νά ἀμφισβητηθεῖ. Αὐτή μπορεῖ νά εἶναι καί μία ἀπό τίς χρησιμότητες τῆς ΔΕ ὁμάδας: Ἡ κατάργηση, ἡ ἀμφισβήτηση, ἡ ἀντικατάσταση, ἑνός στερεότυπου πού χρησιμοποιοῦνταν ὡς δάνειο ἀπό μιᾶ ἐπιστήμη σέ μιᾶ ἄλλη. Παράδειγμα: Προβλήματα κοινωνιο-ανθρωπολογικά, πού καθορίζουν χρήσεις καί δραστηριότητες σέ ἕνα κτήριο, παρέμειναν γιά μεγάλα χρονικά διαστήματα ἀναλλοίωτα σέ ἀρχιτεκτονικές μελέτες ἄν καί ἀμφισβητήθηκαν ἀπό τήν ἐπιστήμη τῆς καταγωγῆς τους. Ἄλλαξαν ἢ δι-

ορθώθηκαν, ύστερα από τις έρευνες και την «άντίσταση» των κοινωνιο-ανθρωπολόγων. Τέτοια προβλήματα, π.χ., είναι αυτά που ανήκουν στις κατηγορίες του *ιδιωτικού* και του *δημόσιου*. Αυτές οι ίδιες οι κατηγορίες άμφισβητήθηκαν από τους κοινωνιολόγους και τους κοινωνιο-ανθρωπολόγους πρώτα και μετά συζητήθηκαν και αναδιαρθρώθηκαν οι ρόλοι τους στην αρχιτεκτονική. Μπορεί όμως να διασταυρώθηκαν, να συνέπεσαν με άμφισβητήσεις από εμπειρικές λύσεις της αρχιτεκτονικής. Αυτές οι εμπειρικές προσεγγίσεις μπορεί, π.χ., να είναι αποτέλεσμα «μεταγραφής» — άπλης ή όχι — από ιστορικές αναγωγές, όπως, π.χ., από τις χωρικές κατανομές στη μετα-μεσαιωνική αρχιτεκτονική των νησιών του Αιγαίου. «Παίρνουμε» λύσεις, αλλά τις «μεταφέρουμε» ή τις επεξεργαζόμαστε, επειδή μάς ενδιέφεραν από τη μία ή την άλλη άποψη, επειδή φαίνεται να έδιναν κάποιες διαφορετικές και ίσως πιο σωστές λύσεις από αυτές που χρησιμοποιούνται στην καθημερινή αρχιτεκτονική πρακτική.

Οι έπιστημονικές κατευθύνσεις, που σε μεγαλύτερη έκταση και με κρισιμότερο ρόλο έχουν ΔΕ με την αρχιτεκτονική, είναι τέσσερις: Οι κοινωνικές έπιστήμες, τα μαθηματικά, ή τεχνολογία και οι βιολογικές έπιστήμες. Οι πιο σοβαρές ή οι πιο *έκτεταμένες* εξελίξεις προέρχονται από τη ΔΕ με τις κοινωνικές έπιστήμες και την τεχνολογία. Η ΔΕ με τις βιολογικές έπιστήμες φαίνεται ιδιαίτερα καθαρά στις μελέτες *τοπίου και ποιότητας περιβάλλοντος*.

Τρεις χαρακτηριστικές εκδηλώσεις της ΔΕ στην αρχιτεκτονική είναι:

1. Από τις κοινωνικές έπιστήμες: Η Περιβαλλοντική Ψυχολογία²
2. Από τις κοινωνικές έπιστήμες και τα μαθηματικά: Η Μεθοδολογία για τη λύση του αρχιτεκτονικού προβλήματος (design methods)
3. Από την τεχνολογία: Η προκατασκευή, ή ήλιακή ενέργεια και μία ολοκληρη σειρά αρχιτεκτονικών λύσεων — εκφράσεων του κατασκευαστικού, δομικού, μηχανολογικού κτλ. μέρους του έργου.

Οι έφαρμογές του ηλεκτρονικού ύπολογιστή στην αρχιτεκτονική είναι αποτέλεσμα της ΔΕ και με τα μαθηματικά και με την τεχνολογία. Ένα σοβαρό μέρος τους αφορά σε ζητήματα της Μεθοδολογίας για τη λύση του αρχιτεκτονικού προβλήματος.

Καμία από τις τρεις αυτές εκδηλώσεις ΔΕ δέν παράγει όμως τό *σύνολο ενός συστήματος χώρου*. Είναι ασφαλώς χρήσιμες, άκόμη περισσότερο πολύτιμες, αλλά δέν άρκοϋν: Μάς χρειάζεται μία *θεωρία και πρακτική για τό χώρο*. Προ-

2. Τό έπιστημονικό πεδίο και οι δραστηριότητες της Περιβαλλοντικής Ψυχολογίας όρίζονται από μία μακρά σειρά από έρευνες, εκδόσεις, διεθνείς συναντήσεις και διεθνείς εταιρείες που άρχίζουν στις άρχές της δεκαετίας του '60. Όνομάζεται άλλοτε περιβαλλοντική ψυχολογία, άλλοτε αρχιτεκτονική ψυχολογία, άλλοτε σχέσεις του ανθρώπου με τό φυσικό-ύλικό του περιβάλλον, άλλοτε ψυχολογία του χώρου. Σήμερα, ένα μεγάλο μέρος των έπιστημόνων που δουλεύουν σ' αυτή την κατεύθυνση δέχονται ότι βέβαια δέν είναι μόνο ψυχολογικά τά ζητήματα που συσχετίζονται με τη λεγόμενη ψυχολογία του χώρου, αλλά και κοινωνιολογικά, πολιτικά και οικονομικά. Αυτό διαπιστώνεται από τους στόχους και τό πρόγραμμα της Διεθνούς Έταιρείας για τη Μελέτη του Άνθρώπου μέσα στό Ύλικό του Περιβάλλον (International Association for the Study of the People and their Physical Surroundings).

βλήματα, φαινόμενα, συνθήκες και κατατάξεις για τό χώρο είναι απαραίτητο να μελετηθούν και να συστηματοποιηθούν, για να γίνει δυνατό να *οριστούν τα χαρακτηριστικά*, τά κύρια και τά δευτερεύοντα και τά αναλλοίωτα και τά μεταβλητά της αρχιτεκτονικής. Τότε αυτά, με τή ΔΕ μέ τις κοινωνικές επιστήμες και τήν τεχνολογία, θά μπορούν να παράγουν ολοκληρωμένες συνθήκες χώρου.

Οί σχέσεις του χώρου φαίνεται ότι έχουν ανάγκη από ΔΕ επεξεργασία: Οί *κατανομές* και οί σχέσεις του χώρου αυτού καθεαυτών ανεξάρτητα από τό είδος της κατασκευής και από τή χρήση. Οί σχέσεις αυτών των κατανομών του χώρου μέ τήν ανθρώπινη συμπεριφορά και οί *συμβολικές λειτουργίες* της κατανομής και της *εικόνας* του χώρου. Στά ζητήματα της δεύτερης αυτής κατηγορίας είναι φανερή ή ΔΕ πραγματικότητα του χώρου. Οί ιδιαιτερότητες των χειρισμών του χώρου, λίγες ή πολλές, πρέπει να καθοριστούν, να καταγραφούν και να ερμηνευθούν, έτσι ώστε από τό σημείο αυτό κι έπειτα να μπορεί ο αρχιτέκτονας να επικοινωνήσει μέ τόν άλλο επιστήμονα αλλά και μέ τό χρήστη.

Υπάρχουν διαφορετικων βαθμων και διαφορετικων κατηγοριων δυσκολιες στη ΔΕ για τήν οργάνωση του χώρου: Στις *τεχνολογικές εφαρμογές*. Στις συνηθισμένες περιπτώσεις, όπως ο στατικός ύπολογισμός μιας κατασκευής, ή «*έσωτερική*» *άμφισβήτηση* στην ίδια τήν επιστήμη — του πολιτικού μηχανικού — και ή καταλληλότητα των έτεροεπιστημονικών στοιχείων που συνεργάζονται είναι σχετικά περιορισμένη ή πρακτικά άνυπαρκτη. Δέν ισχύει όμως τό ίδιο για ιδιαίτερα σύνθετες και τίς καινούργιες τεχνολογικές εφαρμογές.

Στις *κοινωνικές επιστήμες*. Τά προβλήματα από τή χρήση έτεροεπιστημονικών στοιχείων έχουν ιδιαίτερη οξύτητα. Αυτό άλλωστε παρουσιάζεται όπου δήποτε παρεμβαίνει κάποια συσχέτιση μέ κοινωνικά φαινόμενα, άκόμη και σε λεγόμενα τεχνολογικά θέματα. Παραδείγματα: Ανάπτυξη και τεχνολογία, εκπαίδευση και τεχνολογία, επαναχρησιμοποίηση ιστορικών μορφών στην οργάνωση του χώρου.

Στήν περίπτωση της τεχνολογικής ΔΕ, ή ΔΕ είναι, όπως ανέφερα, τόσο προγραμματισμένη μέσα στη συγκρότηση του προβλήματος και στή διαδικασία της συνεργασίας που δέν δημιουργεί ιδιαίτερες δυσκολίες. Στήν περίπτωση όμως της συνεργασίας μέ κοινωνικές επιστήμες, οί ειδικές επιστημολογικές προσεγγίσεις, ή διαπροσωπική σχέση, ή πολιτική προοπτική κτλ. παίζουν έναν ιδιαίτερα σοβαρό ρόλο και δημιουργούν συχνά πολύ σοβαρά εμπόδια.

*

Η αρχιτεκτονική έχει μία ιδιαιτερότητα: Τήν καταγωγή της από τίς *καλές τέχνες*. Κάποια αντίστοιχία ίσως έχει ή διαφοροποίηση της αισθητικής από τήν παραδοσιακή της σχέση μέ τή φιλοσοφία και ή συγκρότηση της πειραματικής αισθητικής επιστήμης. Δέν θέλω να προχωρήσω περισσότερο σ' αυτό τό παράδειγμα, ούτε σε σχετική γενική συζήτηση. Μόνο μία παρατήρηση που νομίζω ότι έχει γενικότερο επιστημολογικό ενδιαφέρον:

α. Η άποψη της αρχιτεκτονικής ως καλής τέχνης είναι απαραίτητη και στην αρχιτεκτονική ως επιστημονική και τεχνική δραστηριότητα. Αυτό σημαίνει

ὅτι σέ κάποιο ἐπίπεδο ἀνάλυσης καί κατανόησης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔχουν οἱ δύο αὐτές ἀπόψεις κοινά στοιχεῖα. Δέν ἀντιδιαστέλλονται, καί πολύ περισσότερο δέν ἀντιδικοῦν. β. Ἡ διάκριση ἐπιστήμης ἀπό τέχνη ἴσως εἶναι ἕνα ὑπόλοιπο ἀπό κατατάξεις πού δέν ἱκανοποιοῦν τό πραγματικό περιεχόμενο οὔτε τῆς τέχνης οὔτε τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Καί ἡ μία καί ἡ ἄλλη ἔχουν ἕνα κοινό «σῶμα» πού, ἀπλά, δέν ἔχει γιά τήν ὥρα ἀποσαφηνιστεῖ. Αὐτή ἡ παρατήρηση δηλώνει συγχρόνως ὅτι δέν ὑπάρχει καί ἀξιολόγηση, ὅτι δηλαδή εἶναι καλύτερη ὡς ἐπιστήμη, π.χ., παρά ὡς τέχνη. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ παρατήρηση αὐτή εἶναι συγγενής μέ τήν πρώτη καί μάλιστα σέ ἕνα δευτέρο ἐπίπεδο ἀνάλυσης ταυτίζεται μέ τό δεύτερο μέρος της.

Ἀνεξάρτητα ἀπό αὐτές, ὅμως, τίς παρατηρήσεις, αὐτή ἡ καταγωγή τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔχει διαμορφώσει συνεκτικά, συχνά ἀρραγῆ, στερεότυπα τριῶν κατηγοριῶν:

- α. Στή διαδικασία λήψης ἀποφάσεων. Παρουσιάζεται μέ τήν ὑπεράσπιση ὀρισμένων ἀποφάσεων πού εἶναι αὐθαίρετες ἢ δέν μποροῦν νά ἐλεγχθοῦν ἢ μέ διάφορα «κενά» στούς ἐλέγχους κ.ἄ.
- β. Στή στάση τοῦ ἀρχιτέκτονα. Ἡ ὑπεράσπιση, π.χ., ἀπό τόν ἴδιο τῆς προσωπικότητάς του, τῆς ἰδιαιτερότητάς του.
- γ. Στήν ὀργάνωση τοῦ χώρου. Παρουσιάζεται μέ τήν ἰδιαιτερή σημασία πού δίνεται σέ ὅ,τι, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ἔχει σχέση μέ τήν αἰσθητική ἢ ἄλλιῶς μέ τήν ἀντιληπτική ὀργάνωση, μέ κοινωνικές παραμέτρους τοῦ ἔργου, ὅπως, π.χ., προτεραιότητες στίς χρήσεις ἐνός κτηρίου πού δέν εἶναι «τεχνικές».

Ἡ μακρόχρονη ἀγωγή τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί τοῦ ἀρχιτέκτονα στήν κατεύθυνση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὡς τέχνης ἀλλά καί οἱ ἀντικειμενικές δυσκολίες νά ἀναλυθοῦν καί νά διατυπωθοῦν — ὡς τώρα τουλάχιστον — προβλήματα πού ἀνήκουν στίς παραπάνω α καί γ κατηγορίες, νομίζω ὅτι ἔχουν δύο ἀποτελέσματα πού μόνο ἐπιφανειακά εἶναι ἀντίθετα:

- α. Δικαιολογοῦν τίς ἀδυναμίες τῆς ΔΕ στήν ἀρχιτεκτονική καί
- β. Κάνουν πιά πολύ ἀναγκαία τή ΔΕ, ἀλλά μιά κατάλληλα συντονισμένη καί διαρθρωμένη ΔΕ. Τί σημαίνει αὐτό τό τελευταῖο;

Ἴσως τό δείχνει ἡ θετική ἐπιρροή τῆς *κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας* καί τῆς *πολιτικῆς ἐπιστήμης* στήν ἀρχιτεκτονική. Αὐτή ἡ ἐπιρροή ἐνισχύθηκε ἰδιαίτερα ἀπό τίς παρακάτω αἰτίες, πού δείχνουν καί τό χαρακτήρα τῆς ΔΕ διαδικασίας στήν ἀρχιτεκτονική.

- α. Ἡ ἀποτυχία νά λυθοῦν προβλήματα οἰκιστικά μεγάλης κλίμακας, στό ἐπίπεδο ἰδιαίτερα τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας.
- β. Ἡ συχνή ἀναφορά κοινωνικῶν ἀνθρωπολόγων καί πολιτικῶν ἐπιστημόνων σέ θέματα χώρων μικρῆς κλίμακας καί μεγάλης κλίμακας.³
- γ. Ἡ ριζική κριτική στήν οἰκονομία τοῦ χώρου καί στίς σχέσεις ἐξουσίας

3. Εἶναι πολύ γνωστά τά παραδείγματα γιά τήν ὀργάνωση τοῦ χώρου σέ χωρία «πρωτογόνων» ἀπό τίς πρώτες μελέτες τοῦ Levy-Strauss. Καί μία πολύ πρόσφατη εἰδική μελέτη, Ardener, Shirley (ed.), *Women and Space*. London, Croom Helm, 1981.

καί χώρου από την οικονομική επιστήμη και την κοινωνιολογία.⁴

δ. Η γενικότερη άμφισβήτηση, ιδιαίτερα στη δεκαετία του '60.

ε. Η έρευνητική δραστηριότητα στην αρχιτεκτονική από αρχιτέκτονες με παράλληλη επιστημονική κατεύθυνση σε μία από τις κοινωνικές επιστήμες.⁵

στ. Η προβληματική γενικά και ειδικά ή επιστημονική έρευνα και οι αγωνιστικές δραστηριότητες της οικολογίας.

Παρά τη δημιουργική αυτή ΔΕ συσχέτιση και αναζήτηση της αρχιτεκτονικής, μέρος της αρχιτεκτονικής σήμερα δέν βρίσκεται σε μία κατεύθυνση που χρειάζεται ουσιαστική, έρευνητική ΔΕ. Μία έμφαση στην ιστορική εικονολογία παίρνει προτεραιότητα στην όργάνωση του χώρου και λειτουργεί με *αντι-ΔΕ* τρόπο.

Τσως και ή άμφισβήτηση από μερίδα της προοδευτικής σκέψης του ρόλου της αρχιτεκτονικής ως πεδίου ΔΕ ύπηρξε ένας παράγοντας σ' αυτές τις διαδικασίες. Αυτή ή άμφισβήτηση είναι δίκαιη και τεκμηριωμένη σε πολλές από τις διαπιστώσεις της και προκύπτει, κατά ένα μέρος, από την άκατάλληλη ή μη άποτελεσματική ΔΕ της αρχιτεκτονικής στην περίοδο της δεκαετίας του '60 ως και την αρχή της δεκαετίας του '70. Έκτός βέβαια από την κριτική της τεχνολογικής ΔΕ της αρχιτεκτονικής στις δεκαετίες '40 και '50. Βέβαια, δέν μπορεί να άπορριφθούν συνολικά όλες αυτές οι φάσεις και κατηγορίες ΔΕ. Άλλά από έδω άρχίζει μία συζήτηση άλλης κατηγορίας που δέν θά την κάνω. Θά ξαναγυρίσω όμως στην ιστορική εικονολογία.

Η έπαναφορά στο προσκήνιο της αρχιτεκτονικής θεωρίας και πρακτικής της ιστορικής εικονολογίας του χώρου μπορεί και αυτή να έξελιχθεί γόνιμα άν μελετηθεί μέσα από μία ΔΕ της αρχιτεκτονικής με κοινωνιο-ανθρωπολογικές και ιστορικές κατευθύνσεις. Σ' αυτό καιρία συμβάλλουν οι μελέτες για τον τρόπο παραγωγής της εικόνας του χώρου, της κοινωνιολογίας της οπτικής αντίληψης κτλ.

*

Θεμελιώδης παράγοντας στη ΔΕ είναι ή *έπικοινωνία* ανάμεσα σε όσους παίρνουν μέρος σε μία ΔΕ. Στην αρχιτεκτονική παρουσιάζεται μία ιδιαίτερη δυσκολία, γιατί χρειάζεται να αναλυθεί τό σχέδιο ως *εικόνα-πρόβλημα* και ως *εικόνα-λύση*. Η εικόνα αυτή είναι άλλοτε ολοκληρωμένη, όσο μπορεί να είναι ολοκληρωμένη, και άλλοτε όχι και συμπληρώνεται από *κείμενο* ή *προφορικό λόγο*.

Τό σχέδιο-εικόνα όμως διαβάζεται πάντα μέσα από τις *προεικόνες* αυτών που έπικοινωνούν με τό σχέδιο. Σ' αυτή την έπικοινωνία διαμεσολαβούν τά στερεότυπα χώρου. Τά στερεότυπα χώρου του αρχιτέκτονα πρέπει να συναν-

4. Ιδιαίτερα, σε ζητήματα πολεοδομίας, και τά τελευταία χρόνια στον τρόπο παραγωγής της εικόνας του χώρου, στη «συμβολική έξάρτηση» κτλ.

5. Για να άναφερθώ σε παραδείγματα που σημειώνουν την αρχή αυτής της κατεύθυνσης, σημειώνω τις μελέτες του D. Arpleyard και του A. Rapoport. Άναφέρω ειδικά τη μελέτη του A. Rapoport, *House Form and Culture*. New York: Prentice Hall, 1969, που έχει μεταφραστεί και εκδοθεί ότα έλληνικά, 'Ανώνη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες'. Αθήνα: Αρχιτεκτονικά Θέματα, 1976, μετάφρ. Δ. Φιλίππιδη.

τηθούν, νά διασταυρωθούν, μέ τά στερεότυπα του άλλου ἐπιστήμονα. Νά πραγματοποιηθεῖ ἡ *συν-ομιλία* δύο ἢ περισσοτέρων λόγων του ἀρχιτέκτονα, σχέδιο καί προφορικός ἢ/καί γραπτός λόγος, καί δύο ἢ περισσοτέρων λόγων του άλλου ἐπιστήμονα, ὁ προφορικός ἢ γραπτός του λόγος καί ὁ εἰδικός συμβολικός του λόγος, π.χ. μαθηματικά.

Ἡ δυσκολία ἐπικοινωνίας δρᾷ πρὸς τρεῖς κατευθύνσεις:

1. Ἐπιβραδύνει τῆ ΔΕ δουλειά. 2. Διαστρεβλώνει ἢ πάντως μεταβάλλει τὸ ἀντικείμενο τῆς συζήτησης. 3. Δημιουργεῖ ἄχρηστα καί ἀκατάλληλα προηγούμενα κατανόησης τοῦ χώρου, καί ἐπομένως κατανόησης τοῦ συν-ομιλητῆ. Ἡ ἐμπειρία μου ἀπὸ κοινὴ ἐρευνητικὴ δουλειά καί μεταπτυχιακὰ σεμινάρια μέ κοινωνιολόγους, ψυχολόγους καί μαθηματικούς μέ βεβαιώνει γι' αὐτό. Καί βέβαια ἰσχύει καί τὸ ἀντίστροφο, ἀφοῦ καί ὁ ἀρχιτέκτονας πρέπει νά «συνδεθεῖ» (ἢ νά συν-δεθεῖ) μέ τὸ λόγο τοῦ άλλου ἐπιστήμονα.

Στά ζητήματα ἐπικοινωνίας θά σημειώσω μέ ἔμφαση δύο παράγοντες τῆς ΔΕ πού μέχρι τώρα ἡ δουλειά στό Ἐργαστήριό τῆς πανεπιστημιακῆς μας ομάδας⁶ καί άλλου ἔχει δείξει τὴ σθβαρότητά τους.

1. Ἡ προσωπικὴ στάση τοῦ ἐπιστήμονα: Πόσο μπορεῖ νά δεχθεῖ ἄλλη ἄποψη, ἂν εἶναι καί πόσο ἐπιθετικός, πόσο βιάζεται, ποιές εἶναι οἱ ἄμεσες καί μακρύτερες φιλοδοξίες του, ποιά εἶναι τὰ κριτήρια τῆς ἐπιστημονικῆς δουλειᾶς του σέ ἐπίπεδο κοινωνικῆς κριτικῆς καί ποιές προτεραιότητες τούς δίνει.
2. Ἡ πολιτικὴ στάση τῶν ἐπιστημόνων μιᾶς ΔΕ. Ἐάν ἔχουν κάποια κοινὴ κοινωνικὴ, πολιτικὴ πρόθεση· καί εὐρύτερα κοινὴ καί ὄχι μόνο κομματικά κοινὴ φαίνεται ὅτι βοηθεῖ τὴν ἐπικοινωνία.

*

Πρέπει, τελειώνοντας, νά καταγράψω μιὰ ἄλλη περίπτωση τῆς ΔΕ: ΔΕ ὑπάρχει μέσα στὴν ἴδια τὴν Ἐπιστῆμη. Ἀνάμεσα σέ ἐπιστήμονες τῆς ἴδιας ἐπιστῆμης ἀλλά μέ διαφορετικὲς προσεγγίσεις-ἀπόψεις. Ἀλλά αὐτὸ δέν θά τὸ συζητήσω.

6. Στό Ἐργαστήριό μας, στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἔχουν ὀργανωθεῖ τρία ΔΕ σεμινάρια. Τὸ θέμα τοῦ πρώτου ἦταν «Παραγωγή καί ὀργάνωση τοῦ Χώρου-Προβλήματα Μεθοδολογίας καί Θεωρίας», καί πῆραν μέρος 1 ἀρχιτέκτονας καί 1 ἀρχιτέκτονας-χωροτάκτης, 1 φιλόσοφος, 2 κοινῶν ἀνθρωπολόγοι-λαογράφοι, 1 οἰκονομολόγος, 1 κοινωνιολόγος τῆς ἐκπαίδευσης. Τὸ θέμα τοῦ δευτέρου ἦταν «Ἡ παράδοση σέ σύγχρονες ἰδεολογικές, ἐπιστημονικές καί ἀρχιτεκτονικές πρακτικές», καί πῆραν μέρος 5 ἀρχιτέκτονας καί 1 ἀρχιτέκτονας-ζωγράφος, 1 ἱστορικός, 1 φιλόσοφος, 1 κοινωνικός ἀνθρωπολόγος. Τὸ θέμα τοῦ τρίτου ἦταν «Πρακτικὴ τοῦ Σχεδιασμοῦ καί Θεωρίας τοῦ Χώρου», καί πῆραν μέρος 7 ἀρχιτέκτονας, 1 φυσικός, 1 ἐπιστήμονας τοῦ πολιτισμοῦ.

Τὸ δεύτερο εἶχε μᾶλλον πῶς ὀλοκληρωμένη ἀναπόκριση ἀπὸ ἐπιστῆμη σέ ἐπιστῆμη καί πῶς ἀποτελεσματικὴ ἐπίδραση στὴν ἐξέταση καί συζήτηση γιὰ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο. Σ' αὐτὸ φαίνεται ὅτι ἐπαῖξε σθβαρὸ ρόλο τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνας πού ἔδινε περισσότερες δυνατότητες γιὰ ἐπικοινωνία καί εἶχε γιὰ ὅλους ἄμεσο καί συγκεκριμένον ἐνδιαφέρον.